

„INIMENE, KESKKOND JA MÄLU”¹ –
DISTSIIPLIINIDEVAHELISEST DIALOOGIST
ARHEOLOOGIA JA ETNOLOOGIA
KEVADKOOLI PÕHJAL

Kristi Grünberg
Mari Lõhmus

Identiteet sünnib dialoogis *teisega*: nii sõltub ka teadusharu identiteedi postuleerimine suuresti sellest, kelle suhtes ja kelle jaoks end määratletakse (Kotov 2005: 186). Identiteediloome raamistikku moodustavate ideoloogiate väljendamisel, elluviimisel ning eriti taastootmisel täidab olulist funktsiooni diskursus, kuna ainult keelekasutuses, diskursuses või kommunikatsioonis on võimalik ideoloogiaid selgelt formuleerida (van Dijk 2005). Kas ja mil viisil on etnoloogia ja arheoloogia diskursused omavahel dialoogis? Kuidas käsitletakse etnoloogia- ja arheoloogiateaduses inimest? Milline on (olnud) tema roll (minevikus)? Kuidas ja miks uuritakse ajalooteadust? Millised on nende terminite ja teemade kattuvused arheoloogias ja etnoloogias?

Nimetatud küsimustele otsiti vastust 11. ja 12. märtsil 2006. aastal Taevaskojas toimunud arheoloogia ja etnoloogia kevadkoolis. Tartu Ülikooli arheoloogia üliõpilased on alates 2003. aastast korraldanud kevadisi seminare eesmärgiga tutvustada oma vaateid, meetodeid ja uurimisprobleeme *teise* teadusharu esindajatele, s.o tekitada senisest aktiivsemat kommunikatsiooni kahe distsipliini vahel, konstrueeri-

¹ Käesoleva artikli esimene pool on teatavate variatsioonidega ilmunud pealkirja all „Inimene, keskkond ja mälu” ajakirjas *Eesti Arheoloogiaajakiri. Estonian Journal of Archaeology* (2006, 10. ak, nr 1, lk 89–95).

des nii teadlaskonna kui sotsiaalse rühma identiteeti². Ajaloolaste, keeleteadlaste ja geograafide järel valiti seekord vestluspartneriteks etnoloogid. Sügistalvistel kokkusaamistel jõuti ühise arutelu tulemusena seminari teemani „Inimene, keskkond ja mälu”, mis andis noortele uurijatele oma vaadete, meetodite ja konkreetsemate uurimisülesannete avamiseks piisavalt laiad raamid. Seminari eesmärgiks ei olnud anda terviklahendeid tõstatatud probleemidele, pigem püüti esitatud materjali ja küsimustega ärgitada kaasa mõtlema ja arutlema. Olenemata ühtse keele olemasolust praegusel ajahetkel, muutuvad ka kevadkooli raames pakutud tõlgendused koos muutustega kultuuris, millesse tõlgendaja kuulub.

Käesoleva ülevaate võib jagada kaheks osaks, millest esimeses peatutakse arheoloogia ja etnoloogia kevadkoolis kõneldul, teine pool keskendub aga seminari retseptioonile selles osalenud etnoloogide seas. Viieteistkümnele väljasaadetud küsimustikule laekus küll vaid kolm vastust, ent see ei kahanda nende tekstide väärtust mentaalsuse kaardistajatena.

I KULTUUR ETNOLOOGIA JA ARHEOLOOGIA UURIMISOBJEKTINA

Kultuur, mille uurimisega nii etnoloogia kui ka arheoloogia tegelevad, on heterogeenne (tuleneb inimese tegutsemisest ja loovusest), see omakorda aga teeb kultuurist keeruka uurimisobjekti (Torop 2005: 113)³. Täna on nii eesti etnoloogia kui arheoloogia positivistliku (*tekstikeskse*) paradigma kiiluvees hermeneutikani (*kontekstikesksuse*) jõudnud (vt Ligi 1995; Vunder 1999; Konsa 2005). Keskendudes võimalikult üldistele teooriatele, seadis objektiivse reaalsuse olemasolu eeldav positivistlik kultuuriuurimine

² Sotsiaalse grupi identiteedi konstrueerimise tasandid: 1) *grupisisene diskursus* – sellest sõltuvad grupi parajasti käsil olevad tegevused, taastootmine ja ühtsus; 2) *gruppidevaheline diskursus* – gruppide ja nende liikmete huvideks on eneseesitlus, enesekaitse, legitimeerimine, veenmine, uute liikmete värbamine (van Dijk 2005: 150).

³ Lähtudes Paul Feyerabendist, ei ole maailmas olemas ka ühte õiget kultuuri uurimise meetodit. Rangelt võttes on ka teaduslik lähenemine kultuurile vaid üks võimalus, mis ei välista omakorda teisi tõlgendusi ja viise enda kõrval. (Torop 2005: 113)

eemärgiks sotsiaalsete ja kultuuriliste faktide avastamise, seaduspärasuste väljaselgitamise. Soome arheoloogiast impulsse saanud ajaloolis-geograafilises meetodis kasutati algul evolutsionismi (kultuuri arengu) ja hiljem difusionismi (kultuuri leviku) teooriat. Kui arheoloogid tähtsustasid ajalisi variatsioone, siis etnoloogide jaoks olid olulised ruumilised erisused.

Milline on aga arheoloogia ja/või etnoloogia tänapäeva Eestis? Homogeensete teaduste asemel on tegemist pigem pluralistlike dissipliinidega, mille uurimissuundi ühendab kõige üldisemas mõttes inimene, püüd mõista. Kui etnoloogil on võimalik pöörduda inimese kui mõtleva, tegutseva ja kultuuri loova indiviidi poole, siis arheoloogil see võimalus puudub. Muistset inimest, kelle maailma arheoloogid uurivad, enam ei ole, on vaid fragmentaarsed jäänud tema loodud materiaalsest kultuurist. 1990. aastatel tõi tõlgendav-hermeneutiline lähenemine muudatusi ka senistesse arusaamadesse arheoloogiateadusest. Hermeneutika annab võimaluse selgitada muistse mõtteviisi ning materiaalse kultuuri seost (Ligi 1995: 197). Materiaalset kultuuri vaadeldakse mitte lihtsalt kui inimese loodut, vaid kui tähenduslikult moodustatud, inimese poolt mõtestatud (Konsa 2005). Kui seni seletati ainelises kultuuris toimunud muutusi murangutega majandusviisis, omandi- ja sotsiaalsetes suhetes, ideoloogias ning religioonis, siis nüüd on hakatud kalduma seisukoha poole, et ühiskonna erinevate aspektide muutused ei toimu ühesuguse intervalliga – *minevikku on tasapisi tekkimas tegutsev ja otsustav, tundev ja uskuv – elus inimene*. (Konsa jt 2003: 89–90)

Mälu ja keskkond uurimisainesena

Olles osa identifitseerumise protsessist (van Dijk 2005), seob mälu identiteedi kujunemise ajaloo ja vastupidi (Kõresaar 2003a: 8). Individuaalse ja kollektiivse mälu kontseptsiooni autor, prantsuse sotsioloog ja antropoloog Maurice Halbwachs tõlgendas mälu mineviku kollektiivse rekonstruktsioonina: individid mäletavad, ent ühiskond määrab tegelikult selle, mida mäletada, *mis on mälestusväärne* ning *kuidas* seda tuleb mäletada. Seega on mälu alati selektiivne⁴. Samastades end oma rühmale oluliste avaliku elu sünd-

⁴ Nii on see, mida me minevikust mäletame, seotud otseselt teadlaste tegevusega, sh arheoloogide tööga (ajaloopildi (re)konstrueerimine). Sõltub ju see, milliseid muis-

mustega, *mäletatakse* paljugi sellist, mida pole isiklikult kogetud. (Burke 2003: 70) Kollektiivses mälus toimub pidev dialoog erinevate aegade, reaalsuste, kogemus- ja tõlgendussüsteemide vahel. Nii on kollektiivne mälu protsessuaalne ja dünaamiline, järjepidevust loov, aja- ja kohaspetsiifiline. (Kõresaar 2003a: 10)

Etnoloogide jaoks on mälu fundamentaalne meedium, allikas ja vahend kultuuri kirjeldamiseks (samas: 7), mille ilmekaks tunnistuseks kevadkoolis oli **Kristi Grünbergi** ettekanne „Ajaloopilt identifitseerimismarkerina: vene multikate põlvkond”, kus ta keskendus küsimusele mälust kui identiteedi loome vahendist. 30-aastaste põlvkonna, st *vene multikate põlvkonna*⁵ näite varal püüdis etnoloogiatudeng visandada muutusi grupi identiteedis ja kirjeldada selle aluseks olevat ajaloopilti. Nii näitas uurija, kuidas enesekirjelduses ja selle aluseks olevas maailmapildis põimuvad erinevad tasandid ning kuidas ja mil määral sotsiaalne raam isiklikku mõjutab. Seni on mälu temaatika Eestis veel arheoloogiakaugeks jäänud.⁶ Kuna aga see, mida inimesed mäletamisväärses peavad, sõltub nende kultuurilisest taustast, olevikusituatsioonist, siis ei saa ka arheoloogia mälust kui sotsiaalsest fenomenist ei üle ega ümber. Millised kategooriad olid olulised minevikus? Millised olid need kultuurilised tegurid, mis mõjutasid minevikus seda, mida mäletada? Need küsimused püstitas oma ettekandes „Mälust kirjaeelsetes kultuurides” arheoloogiamagistrant **Silja Kalle**. Arheoloogias (kirjaeelsetes kultuurides) saab mälu nähtavaks materiaalses objektides, kajastades põlvkondi kestvaid traditsioone või siis nende katkemist⁷. Halbwachsi järgi on ruum

tiseid me maastikul eristame ja kaevame, uurija (teaduslikust) taustast ja eelteadmistest. Metodoloogilise valiku kaudu mäletame me kirjalike allikatega katmata minevikust vaid mingit osa (sellest, mis maapõues säilinud on).

⁵ Allikmaterjalina kasutas ta Andrus Kivirähki näidendit “Helesinine vagun”, selle lavaversiooni ning Taago Tubina lavastust ümbritsevaid tekste, st teatrikriitikat. Neid analüüsid arvestas uurija etenduse kui kommunikatsiooniaktiga, selle dialoogi ümbritseva sotsiaalse ruumiga, lisaks konkreetse fenomeniga seotud avalikes tekstides toimuva identiteediloomega.

⁶ Samas ei saa mööda vaadata üksikutest tekstidest, kus mäletamisele ja mälule Eesti muinasajal riivamisi viidatakse (vt nt Lang 2005) või ka üksiku probleemina tõstatatakse (Johanson 2006).

⁷ Nt on Richard Bradley analüüsinud paelkeraamika kultuuride aegset pikkmajade ehitamise traditsiooni Edela-Euroopas (nt Cuiry-les-Chaudardes’i asulakoht Põh-

samuti üks mälu edasikandmise vahendeid. Meelespidamisvääreks peetavad kujundid *paigutatakse* mõjusatesse kujutuspaikadesse, et kasutada seeläbi tekkivaid ideede assotsiatsioone. (Burke 2003: 73) Ajaloomagistrant **Lembi Sepp** ja -tudeng **Jüri Metssalu** tegelesidki ettekannetes mälu(pärand)maastike⁸ ning pärimuskultuuriga. Aktiivse kultuurilooja ja -kandjana annab inimene ruumile tähenduse, täidab selle subjektiivse sisuga. Nõnda on ruum teadmisstruktuur, milles põimuvad ja ristuvad erinevatelt ootushorizontidelt (st erinevatest sotsiaalsetest ja kultuurilistest taustsüsteemidest) pärit infoväljad. Kognitiivse kultuuriuurimuse huvi keskmes seisab inimene oma isikliku aja ja ruumi loojana. Nii peatus Lembi Sepp ettekandes „Arheoloogia ümbritsevas maastikus. Mälupaigad: Rebala, Keava, Kivisaare” suures osas küsimustel, kuhu paigutuvad arheoloogilised väljakaevamised ja nendega seotud paigad lähiümbruses elavate inimeste mõttemaailmas, kuidas mõtestatakse ümbritsevat maastikku, kuhu koonduvad mälupaigad. Kohalike inimeste kohatunnetust ja mineviku mõtestamist kajastab hästi tsitaat ühest intervjuust: *Ja siis oli see arheoloog Vello Lõugas. Tema hakkas Rebala küla hirrsasti päästma. Lõugas ei saanud muud moodi hakkama, siis pani küla muinsuskaitse alla ja hakkas neid kalmeid siia tegema.* (Naine, snd 1931, Harju mk Rebala k)

Ajalootudeng Jüri Metssalu keskendus ettekandes „Pärimusmaastiku uurimisseisust ajaloolisel Lõuna-Harjumaal” kohapärimusele kui interdistsiplinaarsele uurimisteamale. Nii etnoloogiat, arheoloogiat kui ka folkloristikat siduv faktor mälu(pärimus)maastike uurimisel on koht. Püüdes jutustada *Paiga Lugu*, kõnelevad uurijad ka praeguste ja minevikus elanud inimeste lugu, kuna inimene ja

ja-Prantsusmaal). Uurimistulemustest johtus, et pärast elamu hülgamist ehitati see mujale, jälgides eelmisega samasugust orientatsiooni. Tõenäoliselt peeti meele mahajäetud elamu asupaik, vaatamata sellele, et maapealsed struktuurid polnud enam jälgitavad. Nii anti küllaltki püsiva meediumi vahendusel edasi kogukonna sotsiaalset mälu, rõhutades seeläbi ka juurte müüti. (Bradley 2002: 25, 47)

⁸ Uudeks aspektiks inimese ja keskkonna suhete analüüsil kujunes 1990. aastatel kultuurmaastiku mõiste (vt Lang 1999; 2000: kultuurmaastik on pidev protsess, kus pühitsetud ja pühitsemata aeg ja ruum on ühiskonna religioosete, ideoloogiliste ja sotsiaalsete suhete manifestatsiooniks füüsilises maastikus). Inimese ja keskkonna suhetesse on sisse toodud religioosne ja mentaalne aspekt (Konsa jt 2003: 88–89).

teda ümbritsev keskkond on pidevas vastasmõjus. Kohatunnetuse kujunemise *protsess* on aga jälgitav vaid siin ja praegu.

Artiklis „Mõistmisest ja teisest antropoloogias” on Toomas Gross välja toonud Melville Herskovitsi definitsiooni kultuurist kui *inimese poolt tehtud osa keskkonnast*, mis on küll tabav, ent mitte ammendav (1996: 1718). Kuid just sellisel kultuurikeskkonnal peatus arheoloogiamagistrant **Mari-Liis Rohtla**, lahates muuseumi kui tehiskeskkonna küsimust. Ettekanne „Muuseum kuulub...” puudutas võrdselt nii arheolooge kui etnolooge. Muuseumi ülesanne on anda inimesele võime näha pärandit, ajalugu oma igapäevases elus.⁹ Tõstatunud probleemid käsitlesid nii meelelahutuse ja tõsiteaduse vahelist rajajoont, *ehedate* esemete ja koopiate vaherkorda kui ka läbielamise rolli (nt võimalus muuseumis ise *vilja jahvatada*, eksperimentaalarheoloogia) teadmiste kinnistajana nn suure muuseumi *lugema* õppimisel. Kui kaugele võib muuseumides eksponeeritava atraktiivse(ma)ks muutmisel, põnevuse ja pinge krüvimisel minna (nt *poodud vahakujud* Londoni Toweris), et ei kaoks side esemetega? Eheduse küsimuse tõstatas ka eelpool kõnelenud Jüri Metsalu, kelle ettekandes leidis kohapärimuse ekspuuteerimist ja kaitset puudutav probleem aktiivset vastukaja. Turism küll väärtustab pärimust, on selle levikukanal, kuid ärihuvisid silmaspidav meelelahutusega manipuleerimine viib koha puutumatus, *eheduse* kadumiseni. Nii on ka muuseumi põhitrubiks *ehe* ja originaalne artefakt.

Tehnoloogiatest ja inimesest nende taga

Paljuski on tehnoloogiaid, kaubandust ja artefakte uurivate Eesti arheoloogide huvid instrumentaalset laadi, suunatud funktsioonianaalüüsile ja positivistlikust metodoloogiast lähtuvad (Konsa 2005). Kuigi materiaalse kultuuri ja tehnoloogiate kirjeldamine ja analüüsimine on üks etnoloogia klassikalisi uurimisvaldkondi, käsitlesid seda temaatikat kevadkoolis arheoloogid, kelle ettekanded ei piirdu- nud pelgalt tehnoloogiliste protsesside illustreerimisega. Arheolo-

⁹ Nii on museoloog Kenneth Hudson võrrelnud näiteks Euroopat suure muuseumiga, kus iga ehitis, iga põld ja jõgi ja raudtee kannab endas sõnumit oma maast ja minevikust, kui vaataja teab, mida näeb. Siin-seal selles suures muuseumis on asutusi, mida kutsume muuseumiks. Nende peamine ülesanne on aidata inimesi mõista suurt muuseumi. (Tvauri 2003)

giamagistrant **Riina Rammo** pöördus ettekandes „Pronksspiraalkaunistuste valmistamisest Eesti aladel muinasaja lõpul ja keskaja alguses” pronksspiraalkaunistuste tootmisprotsesside kirjeldamise kõrval nende valmistajate ehk meistrite küsimuse juurde. Kes olid need inimesed, kes taolisi kaunistusi valmistasid? Kas ja miks oli tegemist spetsialiseerunud käsitöõharuga?

Tootmisprotsessiga tegelesid ka arheoloogiamagistrant **Tanel Saimre** ja TÜ õppejõud **Andres Tvauri** – „Lubja- ja tõrvatööstuse arheoloogia”. Et kõnealune projekt on alles algusjärgus¹⁰, esitati kevadkoolis uurimisajaloo tutvustamise kaudu (sh etnoloog Mihkel Leetmaa 19.–20. sajandi lubja- ja tõrvatööstuse käsitlused) edasise töö eesmärgid ning probleemid. Vaatluse alla on plaanitud võtta kogu süsteem, s.o valmistamise, turustamise, kasutamise ja kaasnev logistika. Huvi möödunud aegade tehnoloogia ja tootmisprotsesside ning nende ühiskondliku mõju vastu on kasvanud ka tänapäeval kasutatavate loodusteaduslike meetodite kaudu avanevate võimaluste tõttu. Millal hakati Eestis tõrva ja tõkatit ajama, tootma? Kas aja jooksul (muinasajast uusajani) on nii lubja- kui ka tõrvatööstuses toimunud tehnoloogilisi muutusi? Kas ja millised on piirkondlikud erinevused? Milline on tööstusliku tegevuse sotsiaalne funktsioon? Pikemas perspektiivis soovitakse tõrva- ja lubjatööstuse uurimisse haarata teistegi teaduste (nt etnoloogia, ajalugu) esindajaid.

Madis Rennu „Kivid aias nagu rosinad saias. Muljeid-mõtteid-intervjuukatkeid suvistelt kiviaia välitöödelt” vaatles Virtsu lähedal asuva Rame küla kiviaedu. Lisaks aedade ehituse tehnoloogilise külje, funktsiooni, kohalikest loodusoludest tingitud tööriistade ja -võtete vaatlusele tõi etnoloogiamagistrant välja ka kiviaia erinevaid rolle endisaegses elukorralduses. Sarnaselt lubja- ja tõrvatööstusega tegelenud ettekandele keskenduti siingi küsimustele kiviaedade piirkondlikest eripäradest, nende ehitamise traditsiooni algusest. 2005. aasta välitöödel talletati ka kiviaedadega seotud pärimust. Eesti kiviaedade vanuse võib tagasi viia vanimate põllupeenardeni, seega kuni 2000–3000 aasta taha. Vaatamata sellele, et edasine uurimine

¹⁰ Seni pole Eestis tööstusarheoloogiaga tegeletud. Kuna tõrva- ja lubjatööstusega seotud tootmismuistised on arheoloogiliselt uurimata, vajab traditsioonilise töönduse objektide otsimise, kaevamise ning uurimise metodoloogia alles väljatöötamist.

on funktsionalistlikku laadi, pidas autor aedadest endist olulisemaks nende vahel elavat inimest oma vajaduste, eelistuste ning maitsega.

Kui tehnoloogiaid käsitletud ettekannetes pöörati sotsiaalsetele suhetele vaid põgusat tähelepanu, siis etnoloogiamagistrandid **Maarja Kaaristo** ja **Reet Ruusmann** võtsid luubi alla sotsiaalsed suhted etnoloogia uurimisprobleemina. Neist esimene vaagis oma ettekandes „Sotsiaalne stratifikatsioon ja Eesti külaühiskond” Nursi vallakohtu materjalidele (1868–1911) põhinedes sotsiaalset stratifikatsiooni¹¹ ületavaid kohtuvaidlusi. Baseerudes õigusetnoloogilistele uurimustele, pole õigus etnoloogile niivõrd autonoomne institutsioon kui ühe kultuuri olemuslik ja orgaaniline osa – üksikjuhtumit tuleb vaadelda selle sotsiaalses kontekstis (vt ka Kaaristo 2005).

Arheoloogile on kättesaadavad vaid esemed, sageli fragmendid, mis ei pruugi olla oma esialgses kasutus kontekstis. Etnoloog võib aga ligi pääseda ka eset ümbritsevatele (kultuuri)tekstidele, mis võimaldavad jälgida artefakte kui sotsiaalsete kategooriate väljendajaid. Nii pühendas Reet Ruusmann oma ettekande „Asjad sotsiaalsete kategooriate väljendajatena” esemete võimele konstrueerida identiteeti. Materiaalse kultuuri uurimisele võib läheneda ka kui inimestevaheliste sotsiaalsete suhete analüüsimisele selle kaudu, kuidas inividid konstrueerivad oma materiaalset ümbrust. Asjad iseenesest ei oma tähendust, see luuakse alles nende kasutamise käigus – ühelt poolt ilmalikustavad nad kõige aluseks olevad kultuurilised kategooriad, teisalt positsioneerivad inimesi sellesse käitumis- harjumustele vastavalt.

II ETNOLOOGIDE ENESEPILT JA ARHEOLOOGIA KUVAND

Toimunud seminari võib vaadata kui noorte arheoloogide eneseotsinguid ja -identifitseerimist. Samuti sõltub teadusharu identiteedi loomine sellest, kelle suhtes ja kelle jaoks ennast määratletakse. Nägemaks seda, millise kuvandi konstrueerisid endast kevadkooli raames arheoloogid, pöördusime seminaris osalenud etnoloogide¹²

¹¹ Ühiskond on ühiste eesmärkide poole pürgivate inimeste sotsiaalne süsteem, mis koosneb eri asenditest – staatustest (Honko, Pentikäinen 1997: 43).

¹² Valimisse sattumise peamine eeldus oli omandatav etnoloogia-alane haridus või selle olemasolu, st küsimustikud saadeti laiali nii bakalaureuseastme tudengitele,

poole palvega vahetada mõtteid etnoloogia kui *oma* ja arheoloogia kui *teise* teadusharu üle. Vaatamata vastanute väikesele arvule, võiks saadud tagasiside anda arheoloogidele pisut ainet järelemõtlemiseks vallas, kuidas kõrvaltvaatajad neid/meid näevad.

Küsimuskava esimene pool hõlmas üldisi, vastajate uurijatausta ja etnoloogiakäsitlust puudutavaid küsimusi.¹³ Teine osa keskendus etnoloogia ja arheoloogia vahelistele seostele või nende puudumisele nii, kuidas need subjektidele näivad, ja seda eelkõige toimunud kevadkooli valguses.¹⁴ Nagu juba sissejuhatuses mainitud, laekus väljasaadetud küsimustikele vaid kolm vastust. Vastuste vähene hulk on ehk seletatav tõsiasjaga, et küsimustik jõudis nii mitmelegi valimisse sattunud „kiirel ajal”: *Kahjuks pean tunnistama, et praegune ajavaru on minu jaoks siiski liiga väike, kuna mul on mitmeid tõised projekte, mis ei kannata edasilükkamist, ja küsimustik, mille saatsid, nõuab ikkagi natuke läbimõtlemist, maiks kindlasti ei jõua* (kirjavahetus 23.05.2006). Vaatamata sellele, et vastamiseks ettenähtud ajaliimipiir pikendati, jäid reageeringud saamata. Tulles aga tagasi kolme vastaja juurde, siis on nad kõik oma etnoloogiaõpingutes vähemalt magistrantuuri jõudnud, mida võiks pidada ka üheks eneserefleksiivsuse põhjuseks: teaduskraadi taotlemine eeldab põhjalikumat dialoogi iseenda ja oma ainevaldkonnaga.

magistrantidele kui ka juba doktorikraadi omandanud etnoloogidele.

¹³ „Kes on etnoloog? Mis iseloomustab head etnoloogi? Millised omadused iseloomustavad halba etnoloogi? Milline on Sinu etnoloogiks kasvamise teekond? Miks sai Sinust etnoloog? Mis on Sinu peamine uurimisteema? Kas etnoloogile on olulisem inimene või konkreetne uurimisprobleem?”

¹⁴ „Millega tegeleb arheoloogia? Kas ja mille poolest sarnanevad/erinevad etnoloogia ja arheoloogia? Kas ja mil määral on võimalik etnoloogia ja arheoloogia vaheline dialoog? Kas ja mil määral saab arheoloogia Sind Sinu töös abistada? Kas, mida ja kuidas saaksid oma uurimistööga arheoloogiale anda? Miks tulid kevadkooli? Millised olid Sinu ootused/lootused seoses toimunud kevadkooliga? Kas ja kuidas need ootuse/lootused täitusid/ei täitunud? Miks? Kas seminari teemavalik ja selle all esitatud ettekannete valik oli põhjendatud? Kas ja mil määral haakus seminari üldteema (Inimene, keskkond ja mälu) Sinu uurimisteemaga? Kas ja kellele on selliseid seminare vaja? Miks? Mida Sa õppisid kevadkoolist? Mida oleksid teistsiti teinud? Miks? Milliste teiste teadusharudega võiks etnoloogid koostööd teha?”

Etnoloogid etnoloogiast

Terra incognita – nii on nimetanud Heiki Pärdi etnoloogide suhet oma erialasse (Pärdi 1995: 74). Tänapäevases eesti etnoloogias on aga mitmed uurijad (vt nt Leete 2001; Kõresaar 2003b; Konksi 2004; Nõmmela 2006) tegelenud etnoloogia sisevaate analüüsiga. Millisena nägid etnoloogiat kevadkoolis osalenud etnoloogid? *Etnoloogia* mõiste seletati lahti kui kultuuriajaloolises võtmes inimtegevust uuriv teadus (informant 1), tuues selle juures paralleelselt ära ka *etnograafia* tähenduse. Kui *etnoloogi* ja *etnoloogia* sõnaseletusel oldi võrdlemisi üksmeelsed, siis *etnograafia* määratlustes jäid tõlgendused erinevatele tasanditele: materiaalse kultuuri uurimine (informant 1) *versus* eelkõige rahvusliku kultuuri kirjeldamise ja rahvuse põhjendamisega tegelev rahvusteadus (informant 2). Kõige üldisemas plaanis defineeriti etnoloogi teadlasena, kes uurib inimesi kui kultuuri kandjaid ja aktiivseid kultuuriloojaid (informant 3). Hea etnoloogi iseloomustuse juures märgiti lisaks suhtlemis- ja analüüsi- oskusele ära ka empaatiavõime – *oskus sisse elada intervjuueeritava maailma, mõista tema vaatepunkti ja kogemust* (informant 2).

Kuna paljude etnoloogide töös moodustavad suure osa välitööd, siis peab ta olema eelkõige hea suhtleja, oskama inimestega kontakti luua ja seda ka säilitada. Etnograafilistel välitöödel materjali kogumine nõuab uurijalt ka delikaatsust selles osas, missuguseid andmeid kogutud materjalist esitada. Hea komme näeb ette uuritavatele tagasisidet anda ning alati ei pruugi etnoloogi nägemus uuritavaga kokku langeda, ka need küsimused tuleb kuidagi lahendada. Samuti on äärmiselt vajalik eneserefleksiivsus. (Informant 3)

See, kas etnoloogile on olulisem inimene või uurimisprobleem, sõltub uurijast ja konkreetsest olukorrast. Ühelt poolt võib kahelda, kas sellist küsimust saab üldse püstitada: mõlemad on võrdselt tähtsad, sest probleemi ei ole ilma tekitajata (informant 2). Teisal toodi esile just inimfaktor: *Inimene, sest kõigepealt on vaja tegusejat, kes nähtuse, mille üle juurelda, tekitaks, kuivõrd uurimisprobleem on alati mingi käitumise / oma sotsiaalse ruumi organiseerimise tulem* (informant 1).

Etnoloogid arheoloogiast

Arheoloogia tegeleb samuti kultuuri uurimisega, ainult tema alikaline baas, meetodid ja enamjaolt ka uuritav periood erineb etnoloogia omast. (Informant 2)

Milline on etnoloogide kuvand arheoloogiast? Kas ja mille poolest etnoloogia ja arheoloogia sarnanevad/erinevad? Küsijate enestest nn prillidele, tõlgendusraamidele näib osutavat järgmine tsitaat:

Angloameerika kultuuriruumis niisugust küsimust üldse ei teki, sest seal jaguneb antropoloogia (ehk „inimeseteadus”) neljaks haruks: kultuuriantropoloogia, füüsiline antropoloogia, lingvistika ja arheoloogia. Niisiis alustatakse õppimist ühiselt baasilt ja alles hiljem spetsialiseerutakse kindlale alale. Samamoodi võiks ju öelda ka meie kohta, sest ajalugu õppima asunud võivad hiljem valida muuhulgas kas etnoloogia või arheoloogia eriala. Reaalselt on see aga puhas formaalsus, sest praeguse õppekava järgi ei kuulu etnoloog minu teada peale ühe sissejuhatava aine enam ühtki etnoloogiaalengut ja vastupidi. Nii et selles osas peaks arenguruumi veel olema. (Informant 3)

Nii etnoloogide kui arheoloogide eesmärk on uurida seda, kuidas ühiskond toimib/toimis. Allikmaterjalist ja sekundaarsete allikate kasutamise võimalikkusest tulenevalt on aga rõhuasetused erinevad. (Informant 1) Distsipliinide sarnasustena mainitakse üksiküsimustele tähelepanu pööramist ja n-ö mikrotasandit. Erinevusena tuuakse välja ajadimensioon – ajalooline *versus* tänapäevane perspektiiv, mida ei tajuta siiski absoluutsena (ajalooline etnoloogia, tänapäevaarheoloogia, etnoarheoloogia). (Informant 3) Metodoloogia poole pealt nähakse arheoloogiat keskendumas valdavalt ajaloolis-geograafilisele suunale, uurijate peamine küsimus on kõrvaltvaataja silmis: *kuidas?*

On jäänud mulje, et arheoloogias on senini ikkagi suht ajaloolis-geograafiline lähenemine à la kus Eesti osades olid levinud mingid x tüüpi vene kirved, et kust ja millal igasugu kultuurimõjutused. Ja arheoloogias on vist ka rohkem „kuidas?“ küsimust, mis seondub tehnoloogiatega, sellal kui etnoloogias on rohkem vast „miks?“. Igal juhul seal kevadkoolis panin küll tähele, et publiku hulgast etnoloogia ja arheoloogia tudengid küsisid täiesti eritüübilisi küsimusi, et mingi mõtlemine on erinev. (Informant 1)

KOKKUVÕTE: DIALOOGI VÕIMALIKKUS

Kevadkool teemal „Inimene, keskkond ja mälu” toimis etnoloogide seas siiski kunagise nn s(t)aatusekaaslase – “ajaloo abiteaduse” vastu huvi äratata ja silmaringi avardajana. Seminarist osavõtmise põhjusena mainitigi uudishimu arheoloogide uurimisteede ja aktuaalsete küsimuste vastu (informant 2). Kuna *suhteid erinevalt asjadest välja kaevata ei anna* (informant 1), võib etnoloogia hermeneutilist arheoloogiat inimese mõistmisel toetada. Muidugi ei saa tänapäeva tõlgenduskeeme üksüheselt minevikku üle kanda, kuid need võivad osutada materiaalse pärandi taga peituvale inimesele kui mõtlevale ja tundvale olendile (vrd nn karuarheoloogia – Ligi 1995).

Mul pole tõenäoliselt kõige mõistlikum rääkida sotsiaalsetest võrgustikest, nende vertikaalsuse ja horisontaalsuse, instrumentaalsuse ja emotsionaalsuse määrast, mis tegelikult mu enda jaoks keskmes seisab, kuid mille vasteid/ühisosa on arheoloogiast võrdlemisi raske leida, sest suhteid erinevalt asjadest välja kaevata ei anna. Seega on potentsiaalse diskussiooni huvides mõistlikum keskenduda asjadele – näidata, et mulle pole asjade juures oluline nende funktsionaalsus, valmistamise tehnoloogiad, geograafiline levik (no võib-olla on see jälle stereotüüpne lähenemine arheoloogiale – ei tea), vaid nende kasutamine ning sõnumid, mida asjad endast kommunikeerivad. Näidata, et kuna minu käsutuses on kontekst (etnoloogia uurib valdavalt siiski kaasaega ja lähiminekku, mida toetavad ka kirjalikud materjalid), siis võib samatüübilisest allikast võrratult rohkem/teistsugust informatsiooni saada. (Informant 1)

Nagu informant ka ise kahtlevalt mainib, on tema maalitud pilt arheoloogiast ehk üldistatud kinnisarusaam (*stereotüüpe*), kirjeldades eelkõige empiirilis-kultuuriajaloolist lähenemist minevikule, mille keskmes on aineiline pärand ja küsimus *kuidas?*, mitte *miks?* ega inimene ning tema loodud materiaalse kultuuri märgilisus (kontekstuaalse arheoloogia jaoks sõltub eseme või muu materiaalse objekti tähendus eelkõige kontekstist ehk mõistmise võti seisneb konteksti tõlgendamises (Hodder 1991: 4)). Ent sarnaselt teistele humanitaarteadustele, sh etnoloogiale, on tänapäeva arheoloogia heterogeenne distsipliin, milles on mitmeid arheoloogiateadust, selle uurimisainest ning rakendatavaid meetodeid erineva nurga alt nägevaid, omavahel konkureerivaid koolkondi ning mõttevoole. Vaatamata sellele on aga

stereotüübid visad püsima ka teadusringkondade sees (samamoodi ei saa antud vastuste najal teha üldistusi kõikide Eesti etnoloogide mõttemallide kohta). Teisal viitab sama informant kivinenud arusaamale etnoloogiast: ... *ma end etnoloogiks nii väga ei tituleeri kui enese esitlemiseks läheb, ehkki sellega seondub muidugi tuntaval määral viitsimatus hakata seletama, mis loom see etnoloogia on, et ta ei tähenda pelgalt käpikuid, kõrtsikuid ja kappasid* (informant 1). Väärarusaamade kummutamine on visa, ent kindlasti üks oluline samm, mida teineteise mõistmise teele asudes tuleks ette võtta.

Kuigi arheoloogiat käsitleti sarnaselt etnoloogiaga inimest kui kultuuriloojat ja -kandjat uurivat teadust, kõlas vastuseks küsimusele „Kas ja mil määral on võimalik etnoloogia ja arheoloogia vaheline dialoog?” arvamus, et viimasel on tunduvalt rohkem ühist kandepinda geograafia, keeleteaduse või füüsilise antropoloogiaga kui etnoloogiaga (informant 1). Teisal aga toonitati siiski kahekõne võimalikkust (informant 3) ja sõltuvalt uurimisteemast ka hädavaajalikkust¹⁵: allikate ja meetodite erinevus võimaldab neil distsipliinidel teineteist täiendada (informant 2); reaalne diskussioon on aga siiski veel lapsekingades.

Ma usun siiralt etnoloogia ja arheoloogia vahelise dialoogi võimalikkusse, kahjuks pole seda seni veel kuigi palju arendatud ja sellepärast oli kasvõi seesama kevadkool ülimalt tänuväärne ettevõtmine, mis sest, et seal jäi ehk pigem mulje, et etnoloogid ajavad oma ja arheoloogid oma asja, aga kusagilt tuleb ju alustada, nii et järgmisel kohtumisel on ehk teineteisele juba rohkem öelda. Samuti peaksidki ehk etnoloogia ja arheoloogia õppetoolid omavahel enam koostööd tegema. [---] Ootasid veidi enam reaalse dialoogi teket etnoloogia ja arheoloogia võimalike kokkupuutepunktide ja ühisosa kohta, kuid see jäi ehk veidi väiksemaks kui ma eeldasin. (Informant 3)

Ehk ei ole vale võrdlus, milles etnoloogiat ja arheoloogiat võib vaadata kui kahte *kultuuri*. Nad ei ole küll unitaarsed, ent moodustavad justkui hõimude konföderatsiooni. Omades piisaval määral

¹⁵ Ühe võimaliku koostöö valdkonnana torkas kevadkoolis eriti ilmekalt silma küsimus tehnoloogiatest ning nende taga olevatest inimestest, sh sotsiaalsetest suhetest. Tegemist on teemaderingiga, mis paelub võrdselt nii arheolooge kui ka etnolooge; tõstatatud probleemide tõlgendamisel on teineteise teadmistest kindlasti kasu.

ühist sõnavara (sarnast keelt), jõutakse vähemalt aeg-ajalt omavahel kokkulepele *õige* tegutsemise vormi ja protsessi osas. Viimane teeb niisiis võimalikuks etnoloogia- ja arheoloogiateaduse vahelise kommunikatsiooni (Gosden 2005: 35). Dialoogi võimalikkust tunnistas ka toimunud kevadkool, mida tuleks küll vaadata vaid piisana meres, ent tekkinud teadmine teineteise olemasolust võimaldab vajadusel edasist vestlust arendada.

Allikad

Informandid 1–3.

Informantide vastused on artikli autorite valduses.

Kirjandus

- Bradley, Richard 2002. *The Past in Prehistoric Societies*. London, New York: Routledge.
- Burke, Peter 2003. Ajalugu kui ühiskondlik mälu. – *Vikerkaar* 10–11: 69–83.
- Dijk, Teun Adrianus van 2005. *Ideoloogia. Multidistsiplinaarne käsitus*. [Tartu]: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Gosden, Christopher 2005. *Anthropology and Archaeology: A Changing Relationship*. London, New York: Routledge.
- Gross, Toomas 1996. Mõistmisest ja teisest antropoloogias. – *Akadeemia* 8: 1717–1738.
- Hodder, Ian 1991. *Reading the past: current approaches to interpretation in archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Honko, Lauri, Juha Pentikäinen 1997. *Kultuuriantropoloogia*. Tallinn: Tuum.
- Johanson, Kristiina 2006. Silmaga kivikirved Eesti arheoloogilises materjalis. Juhuleidude tõlgendusvõimalusi. Magistritöö. (Käsikiri Tartu Ülikooli arheoloogia õppetoolis).
- Kaaristo, Maarja 2005. Peksmine ja löömine Eesti külas 1868–1911 Nursi valla-kohtu protokollide näitel. Õigusetnoloogiline perspektiiv. – *Mäetagused* 27: 31–46.
- Konksi, Karin 2004. Arved Luts ja Nõukogude Eesti kaasaja dokumenteerimine Eesti Rahva Muuseumis. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLVIII*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 13–40.
- Konsa, Marge, Kristin Ilves, Tõnno Jonuks, Mauri Kiudsoo, Mirja Ots, Ulla Saluäär, Krista Sarv 2003. Missugune sa oled, Eesti arheoloogia? – *Eesti Arheoloogiaajakiri. Estonian Journal of Archaeology* 7: 1. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 72–94.
- Konsa, Marge 2005. Tee normaalteadusest normaalseks teaduseks: Eesti arheoloogia suundumusi 1990. aastatel. – *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2003*. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 94–115.

- Kotov, Kaie 2005. Kultuur, identiteet ja enesekirjeldus. – *Acta semiotica Estica* II. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 184–192.
- Kõresaar, Ene 2003a. Mälu, aeg, kogemus ja elulooürija pilk. – Terje Anepaio, Ene Kõresaar (toim). *Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive. Ethnological Perspectives on Memory*. Studia ethnologica Tartuensia 6. Tartu: Tartu Ülikool, 7–32.
- Kõresaar, Ene 2003b. Eluloolisest käsitlusviisist Eesti kultuuriteadustes. – Tiiu Jaago (koost). *Pärimus ja tõlgendus: artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 61–76.
- Lang, Valter 1999. Kultuurmaastikku luues. Essee maastiku religioosest ja sümboliseeritud korraldusest. – *Eesti Arheoloogiaajakiri. Estonian Journal of Archaeology* 4: 1. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 63–85.
- Lang, Valter 2000. *Keskusest ääremaaks. Viljelusmajandusliku asustuse kujunemine ja areng Vihaseo-Palmse piirkonnas Virumaal*. Muinasaja teadus 7. Tallinn: Ajaloo Instituut.
- Lang, Valter 2005. Inimene, kultuur ja loodus muinasajal. – Timo Maran, Kadri Tüür (koost). *Eesti looduskultuur*. Tartu: Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus, Eesti Kirjandusmuuseum, 11–28.
- Leete, Art 2001. Are there specific fieldwork methods? Reconstructing firsthand experience through the examination of Siberian peoples. – Pille Runnel (toim). *Rethinking ethnology and folkloristics*. Vanavaravedaja 6. Tartu: Tartu Nefia Rühm, 132–143.
- Ligi, Priit 1995. Ühiskondlikest oludest Eesti alal hilispronksiajal ja rauaaajal. – Valter Lang (toim). *Eesti arheoloogia historiograafilisi, teoreetilisi ja kultuuriajaloolisi aspekte*. Muinasaja teadus 3. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 182–270.
- Nõmmela, Marleen 2006. Gustav Ränga välitööd 1926–1929 – etnograafiliste allikate analüüs. Bakalaureusetöö. (Käsikiri Tartu Ülikooli etnoloogia õppetoolis.)
- Pärdi, Heiki 1995. Eesti etnoloogide aukartus elu ees. Estonian Ethnologists' Awe of Life. – *Allikad ja uurimused. Sources and Research*. Pro Ethnologia 3. Eesti Rahva Muuseumi üllitised. Publications of Estonian National Museum. Tartu, 67–86.
- Torop, Peeter 2005. Peeter Toropi järelsõna eestikeelsele väljaandele. – Marcel Danesi, Paul Perron. *Kultuuride analüüs*. [Tallinn]: Valgus, 311–315.
- Tvauri, Andres 2003. *Museoloogia ja muinsuskaitse*. Õppematerjal (veebuar 2003). <http://www.arheo.ut.ee/Museo&muinsus.pdf>.
- Vunder, Elle 1999. Muutuv eesti etnoloogia. – *Ajalooline Ajakiri* 1 (104). Tartu: Ajalookirjanduse Sihtasutus Kleio, 31–42.